

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته ی
زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

توصیف ساختمان دستوری منشآت قائم مقام فراهانی

استاد راهنما:

دکتر وحید مبارک

استاد مشاور:

دکتر عیسی نجفی

نگارش:

پریسا اکبری نیا

اسفند ۱۳۸۹

«کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و

نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه

متعلق به دانشگاه رازی است.»

تقدیر و سپاس

با سپاس بی کران از استاد بزرگوار جناب آقای **دکتر وحید مبارک** که با دقت نظر و نکته سنجی های خود، بی وقفه و صبورانه مرا راهنما بودند و جناب آقای **دکتر عیسی نجفی** که با مشاوره خود، مرا یاریگر بودند.

تقدیم به

سایہ ساروجی

پدری

آرامش فلیم

ماوری

عم آواز سردی

برلورنگ

ہمراہ ویسوز

خولورنگ

چکیده

زبان به عنوان مؤثرترین وسیله بیان اندیشه و دنیای درون و مهم ترین راه ارتباط انسان ها با یکدیگر و نیز با جهان بیرون مطرح است که هنوز تعریف مشخص و واحدی ندارد. این عدم رسیدن به تعریف واحد، از یک سو ناشی از پیچیدگی های زبان و جنبه های فراوان آن است و از سوی دیگر به دلیل زمینه های متفاوت فکری و مکاتب خاص دانشمندان زبانشناس می باشد. البته این تعاریف متفاوت، نه تنها ناقض هم نیستند بلکه در حقیقت کامل کننده یکدیگرند. یکی از موضوعات مطرح در زبانشناسی، بررسی و توصیف زبان از نظر چگونگی جانشینی و هم نشینی کلمات و جملات است برای ساختن جمله های بی شمار در هر زبان. این بخش از زبان، «دستور زبان» نام دارد که چگونگی پیوند واژه ها در جمله و روابط میان آنها را مورد بررسی قرار می دهد.

مطالعات دستوری به خصوص مطالعات دستوری در آثاری خاص، علاوه بر پاسخ دادن به برخی دشواری های معنایی آن اثر خاص، راه را برای مطالعات دستوری همزمانی و درزمانی هموارتر می سازد. قائم مقام فراهانی به عنوان یکی از تأثیرگذارترین نویسندگان عصر قاجار و حتی پس از آن شناخته شده است، به گونه ای که وی را یکی از نقاط عطف تاریخ نثر فارسی به شمار آورده اند که احیاء کننده نثر فارسی در دوره قاجار است و تحول نثر دوره مشروطه و پس از آن، به سوی سادگی را باعث شده است.

در این پایان نامه با عنوان «توصیف ساختمان دستوری منشآت قائم مقام فراهانی» تلاش شده است که این اثر ادبی قرن سیزدهم از منظر توصیف ساختمان دستوری بر پایه نظریه گشتاری، بررسی شود و این توصیف، به ترتیب واحدهای زبان، از کوچک به بزرگ (۱- واج، ۲- تکواژ، ۳- واژه، ۴- گروه ها؛ شامل: گروه های اسمی، وصفی، قیدی، حرف اضافه ای و گروه فعلی، ۵- جمله) انجام شده است به گونه ای که هر واحد، فصلی مجزا را به خود اختصاص داده است. روشی که برای این کار استفاده شده است، مطالعه کتابخانه ای و فیش برداری است و در برخی از فصل ها از روش آمارگیری نیز استفاده شده است.

کلیدواژه ها: دستور زبان فارسی، نظریه گشتاری، منشآت قائم مقام فراهانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	کلیات
۲.....	مقدمه
۲.....	روش کار تحقیق
۴.....	سؤال اصلی تحقیق
۴.....	فرضیه ها
۴.....	پیشینه تحقیق
۶.....	نتایج تحقیق

فصل اول: زندگی نامه قائم مقام

۸.....	۱-۱- زندگی قائم مقام
۱۰.....	۱-۲- وضع ادبی ایران در قرن دوازده و سیزده
۱۲.....	۱-۳- ویژگی سبکی قائم مقام
۱۴.....	۱-۴- شعر قائم مقام
۱۵.....	۱-۵- تألیفات قائم مقام
۱۵.....	۱-۶- وضعیت اجتماع و اوضاع زمان در منشآت قائم مقام
۱۶.....	۱-۷- خدمات سیاسی قائم مقام
۱۷.....	۱-۸- تاریخچه منشآت
۱۷.....	۱-۸-۱- تعریف منشآت
۱۷.....	۱-۸-۲- انواع منشآت
۱۸.....	۱-۸-۳- فن نامه نگاری
۱۸.....	۱-۸-۴- شیوه و سبک نگارش منشآت
۱۹.....	۱-۸-۵- اهمیت منشآت

فصل دوم: واج و دگرگونی های واجی

۲۱.....	۲-۱- واج چیست؟
---------	----------------

- ۲۲-۲-۲- دگرگونی واج ها..... ۲۲
- ۲۲-۲-۱- دگرگونی مصوت ها..... ۲۲
- ۲۲-۲-۱-۱- ابدال..... ۲۲
- ۲۴-۲-۲- دگرگونی صامت..... ۲۴
- ۲۴-۲-۲-۱- ابدال..... ۲۴
- ۲۴-۲-۲-۲- حذف..... ۲۴
- ۲۵-۲-۲-۳- افزایش..... ۲۵
- ۲۵-۲-۲-۴- ادغام..... ۲۵

فصل سوم: تکواژ

- ۲۷-۳-۱- تعریف تکواژ..... ۲۷
- ۲۷-۳-۲- انواع تکواژ..... ۲۷
- ۲۷-۳-۲-۱- تکواژ قاموسی..... ۲۷
- ۲۷-۳-۲-۱- تکواژ دستوری..... ۲۷
- ۲۷-۳-۲-۱- وندها..... ۲۷
- ۲۸-۳-۲-۱-۱- پیشوندها..... ۲۸
- ۳۰-۳-۲-۱-۲- پسوندها..... ۳۰
- ۳۷-۳-۲-۱-۳- میانوندها..... ۳۷

فصل چهارم: واژه و دگرگونی معنایی آن

- ۴۱-۴-۱- تعریف واژه..... ۴۱
- ۴۱-۴-۲- تقسیمات واژه از نظر نوع..... ۴۱
- ۴۱-۴-۳- تقسیمات واژه از نظر ساخت..... ۴۱
- ۴۲-۴-۴- تقسیم بندی واژگان از نظر طبقه بندی دستوری..... ۴۲
- ۴۲-۴-۵- تغییر معنایی واژگان در منشآت قائم مقام..... ۴۲
- ۴۳-۴-۶- واژه های بیگانه در منشآت قائم مقام..... ۴۳

فصل پنجم: حرف و انواع آن

- ۴۷-۵-۱- تعریف حرف..... ۴۷

- ۴۷-۲-۵- تحول حروف .....
- ۴۸-۱-۲-۵- شیوه های تقویت حروف .....
- ۴۸-۳-۵- انواع حرف .....
- ۴۸-۱-۳-۵- حرف اضافه .....
- ۴۸-۱-۱-۳-۵- تعریف حرف اضافه .....
- ۴۸-۲-۱-۳-۵- انواع حرف اضافه از نظر ساخت .....
- ۴۹-۳-۱-۳-۵- نمونه های حرف اضافه در منشآت .....
- ۵۵-۴-۱-۳-۵- حذف حرف اضافه .....
- ۵۵-۲-۳-۵- حرف ربط .....
- ۵۵-۱-۲-۳-۵- تعریف حرف ربط .....
- ۵۶-۲-۲-۳-۵- انواع حرف ربط از نظر ساختار .....
- ۵۶-۳-۲-۳-۵- انواع حرف ربط از نظر وابسته ساز کردن .....
- ۵۶-۱-۳-۲-۳-۵- حرف ربط وابستگی .....
- ۵۸-۲-۳-۲-۳-۵- حرف ربط همپایگی .....
- ۵۹-۴-۲-۳-۵- روش های تقویت حرف ربط .....
- ۵۹-۵-۲-۳-۵- حذف حرف ربط .....
- ۵۹-۳-۳-۵- حرف نشانه .....
- ۵۹-۱-۳-۳-۵- تعریف حرف نشانه .....
- ۶۰-۲-۳-۳-۵- انواع نقش نما در زبان فارسی .....

فصل ششم: ضمیر

- ۶۳-۱-۶- تعریف ضمیر .....
- ۶۳-۲-۶- اقسام ضمیر .....
- ۶۳-۱-۲-۶- ضمیر شخصی .....
- ۶۴-۲-۲-۶- ضمیر متصل .....
- ۶۴-۳-۲-۶- ضمیر مشترک .....
- ۶۵-۱-۳-۲-۶- ضمیر انعکاسی .....
- ۶۵-۲-۳-۲-۶- ضمیر تأکیدی .....
- ۶۵-۴-۲-۶- ضمیر متقابل .....

- ۶۵ ..... ۶-۲-۵- ضمیر اشاره
- ۶۶ ..... ۶-۲-۶- ضمیر پرسشی
- ۶۶ ..... ۶-۲-۷- ضمیر مبهم
- ۶۶ ..... ۶-۲-۸- ضمیر اختصاص
- ۶۷ ..... ۶-۳-۳- نقش های ضمیر
- ۶۷ ..... ۶-۳-۱- فاعل
- ۶۷ ..... ۶-۳-۲- مفعول
- ۶۸ ..... ۶-۳-۳- متمم (مفعول غیر صریح)
- ۶۸ ..... ۶-۳-۴- مسند الیه (نهاد)
- ۶۹ ..... ۶-۳-۵- مسند
- ۶۹ ..... ۶-۳-۶- وابسته گروه اسمی
- ۷۰ ..... ۶-۳-۷- بدل

فصل هفتم: اسم و گروه اسمی

- ۷۲ ..... ۷-۱- تعریف اسم
- ۷۲ ..... ۷-۲- تعریف گروه اسمی
- ۷۲ ..... ۷-۳- نشانه های اسم
- ۷۲ ..... ۷-۴- ویژگی های اسم
- ۷۳ ..... ۷-۴-۱- وابسته پذیری
- ۷۳ ..... ۷-۴-۱-۱- وابسته های پیشرو اسم
- ۷۵ ..... ۷-۴-۱-۲- وابسته های پیرو اسم
- ۷۸ ..... ۷-۴-۲- شمار
- ۸۰ ..... ۷-۴-۳- شخص
- ۸۱ ..... ۷-۴-۴- شناختگی
- ۸۳ ..... ۷-۴-۵- عام و خاص
- ۸۳ ..... ۷-۴-۶- ساخت
- ۸۴ ..... ۷-۵- نقش های گروه اسمی
- ۸۴ ..... ۷-۵-۱- فاعل
- ۸۵ ..... ۷-۵-۲- مفعول

- ۸۵ ..... ۷-۵-۳- متمم (مفعول غیر صریح)
- ۸۵ ..... ۷-۵-۴- متمم فعل ناقص متعدی
- ۸۶ ..... ۷-۵-۵- مسند الیه (نهاد)
- ۸۶ ..... ۷-۵-۶- مسند
- ۸۶ ..... ۷-۵-۷- قید
- ۸۶ ..... ۷-۵-۸- بدل
- ۸۷ ..... ۷-۵-۹- وابسته گروه اسمی
- ۸۷ ..... ۷-۵-۱۰- منادا

فصل هشتم: صفت و گروه وصفی

- ۸۹ ..... ۸-۱- تعریف صفت
- ۸۹ ..... ۸-۲- تعریف گروه وصفی
- ۸۹ ..... ۸-۳- انواع صفت
- ۸۹ ..... ۸-۳-۱- صفت مطلق
- ۹۰ ..... ۸-۳-۲- صفت اشاره
- ۹۰ ..... ۸-۳-۳- صفت شمارشی
- ۹۱ ..... ۸-۳-۴- صفت پرسشی
- ۹۱ ..... ۸-۳-۵- صفت مبهم
- ۹۱ ..... ۸-۳-۶- صفت تعجیبی
- ۹۱ ..... ۸-۴- مطابقت صفت و موصوف
- ۹۲ ..... ۸-۵- صفت از نظر ساخت
- ۹۳ ..... ۸-۶- نقش های گروه وصفی
- ۹۳ ..... ۸-۶-۱- فاعل
- ۹۳ ..... ۸-۶-۲- مفعول
- ۹۳ ..... ۸-۶-۳- متمم (مفعول غیر صریح)
- ۹۴ ..... ۸-۶-۴- متمم فعل ناقص متعدی
- ۹۴ ..... ۸-۶-۵- مسند الیه (نهاد)
- ۹۴ ..... ۸-۶-۶- مسند
- ۹۴ ..... ۸-۶-۷- وابسته گروه اسمی

- ۸-۶-۸- قید..... ۹۵
- ۸-۶-۹- بدل..... ۹۵
- ۸-۶-۱۰- منادا..... ۹۵

فصل نهم: قید و گروه قیدی

- ۹-۱- تعریف قید..... ۹۷
- ۹-۲- تعریف گروه قیدی..... ۹۷
- ۹-۳- انواع گروه قیدی..... ۹۷
- ۹-۳-۱- قید مختص..... ۹۷
- ۹-۳-۲- قید مشترک..... ۹۹
- ۹-۴- گروه قیدی از نظر ساخت..... ۱۰۳
- ۹-۵- مفاهیم قیدی..... ۱۰۳

فصل دهم: فعل و گروه فعلی

- ۱۰-۱- تعریف فعل..... ۱۰۶
- ۱۰-۲- تعریف گروه فعلی..... ۱۰۶
- ۱۰-۳- نشانه های لفظی فعل..... ۱۰۶
- ۱۰-۴- ویژگی های فعل..... ۱۰۶
- ۱۰-۴-۱- شخص و عدد..... ۱۰۶
- ۱۰-۴-۲- زمان..... ۱۰۷
- ۱۰-۴-۳- گذر..... ۱۰۸
- ۱۰-۴-۴- معلوم و مجهول..... ۱۰۹
- ۱۰-۴-۵- وجه..... ۱۰۹
- ۱۰-۴-۶- نمود..... ۱۱۰
- ۱۰-۵- فعل وصفی..... ۱۱۰
- ۱۰-۶- زمان تقویمی و دستوری فعل..... ۱۱۱
- ۱۰-۷- عناصر ساختمانی گروه فعلی..... ۱۱۲
- ۱۰-۷-۱- عنصر منفی ساز..... ۱۱۲
- ۱۰-۷-۲- عنصر فعل ناقص..... ۱۱۲

- ۱۱۲..... ۱۰-۷-۳- عنصر غیر فعلی
- ۱۱۲..... ۱۰-۷-۴- عنصر فعل واژگانی
- ۱۱۲..... ۱۰-۷-۴-۱- ساختمان فعل واژگانی
- ۱۱۳..... ۱۰-۷-۵- عنصر مجهول ساز
- ۱۱۳..... ۱۰-۷-۶- عنصر حالت ساز
- ۱۱۳..... ۱۰-۸-۸- انواع گروه فعلی از نظر ساختمان
- ۱۱۳..... ۱۰-۸-۱- فعل ساده
- ۱۱۵..... ۱۰-۸-۲- فعل مرکب
- ۱۱۶..... ۱۰-۸-۲-۱- گروه فعلی مرکب با انواع همکردها
- ۱۲۳..... ۱۰-۸-۳- فعل پیشوندی
- ۱۲۴..... ۱۰-۸-۳-۱- گروه فعلی پیشوندی با انواع پیشوندها
- ۱۳۰..... ۱۰-۸-۴- فعل مرکب - پیشوندی
- ۱۳۱..... ۱۰-۸-۵- عبارت فعلی

فصل یازدهم: گروه حرف اضافه ای

- ۱۳۶..... ۱۱-۱- تعریف گروه حرف اضافه ای
- ۱۳۶..... ۱۱-۲- نقش های گروه حرف اضافه ای
- ۱۳۶..... ۱۱-۲-۱- متمم فعلی (مفعول غیر صریح)
- ۱۳۶..... ۱۱-۲-۲- قید
- ۱۳۷..... ۱۱-۲-۳- وابسته گروه اسمی

فصل دوازدهم: جمله و ساختار آن

- ۱۳۹..... ۱۲-۱- تعریف جمله
- ۱۳۹..... ۱۲-۲- تعریف بند
- ۱۴۰..... ۱۲-۲-۱- انواع بند از نظر استقلال
- ۱۴۰..... ۱۲-۲-۱-۱- بند هسته یا آزاد
- ۱۴۰..... ۱۲-۲-۱-۲- بند وابسته یا مقید
- ۱۴۱..... ۱۲-۲-۲- انواع بند از نظر ساخت
- ۱۴۲..... ۱۲-۲-۱- بند مهین

۱۴۲	..... ۱۲-۲-۲-۲- بند کھین
۱۴۳	..... ۱۲-۳- ژرف ساخت، روساخت و گشتارهای دستوری
۱۴۴	..... ۱۲-۴- انواع گشتار
۱۴۴	..... ۱۲-۴-۱- گشتار حذف
۱۴۴	..... ۱۲-۴-۲- گشتار افزایش
۱۴۴	..... ۱۲-۴-۳- گشتار جابه جایی
۱۴۵	..... ۱۲-۴-۴- گشتار جانشینی
۱۴۵	..... ۱۲-۵- انواع جمله از نظر ساخت
۱۴۵	..... ۱۲-۵-۱- جمله ساده
۱۴۵	..... ۱۲-۵-۱-۱- جمله ساده موجز
۱۴۵	..... ۱۲-۵-۱-۲- جمله ساده گسترده
۱۴۶	..... ۱۲-۵-۲- جمله مرکب
۱۴۶	..... ۱۲-۵-۲-۱- جمله مرکب همپایه
۱۴۷	..... ۱۲-۵-۲-۲- جمله مرکب ناهمپایه
۱۴۸	..... ۱۲-۵-۲-۳- جمله مرکب عربی دار
۱۵۰	..... ۱۲-۶- انواع جمله از نظر مفهوم
۱۵۰	..... ۱۲-۶-۱- جمله خبری
۱۵۰	..... ۱۲-۶-۲- جمله انشایی
۱۵۲	..... ۱۲-۷- شبه جمله
۱۵۲	..... ۱۲-۷-۱- تعریف شبه جمله
۱۵۳	..... ۱۲-۷-۲- انواع شبه جمله از لحاظ معنی
۱۵۴	..... ۱۲-۷-۳- انواع شبه جمله از نظر ساخت
۱۵۵	..... ۱۲-۸- ترتیب اجزای جمله
۱۵۶	..... ۱۲-۸-۱- جابه جایی اجزای جمله در منشآت قائم مقام
۱۶۷	..... فهرست منابع و مأخذ

کلیات

مقدمه

نظریه های مختلفی در دستور زبان ارایه شده است؛ مثل: مکتب های ساختگرا، معناگرا و زایا گشتاری. اما نظریه دستور زبان گشتاری مشکلات و ناتوانی و نارسایی های سایر مکتب ها را ندارد و نظریه ای است که قادر است تمامی سوالات اهل زبان را پاسخگو باشد. این نظریه را می توان با اکثر زبان های دنیا انطباق داد؛ لذا برخی از زبان های زنده دنیا، بر پایه این نظریه توصیف و تحلیل شده اند. ساختمان و ویژگی های دستوری زبان فارسی را نیز می توان طبق این نظریه، بهتر و روشن تر بررسی کرد. «نوآم چامسکی» زبانشناس معاصر آمریکایی در سال ۱۹۵۷ میلادی این مکتب را بنیان نهاد که اصل آن بر خلق جمله های فراوان با استفاده از لغات و قوانین محدود استوار است. استدلال چامسکی بر این است که روابطی که بین جمله های زبان وجود دارد، روابطی نهفته و ورای جمله های عینی است که «ژرف ساخت» نامیده می شود. در پژوهش حاضر تلاش شده است که ساختمان دستوری منشآت قائم مقام فراهانی بر پایه نظریه «دستور زبان گشتاری» توصیف شود. امید است که این تحقیق و تحقیقاتی این چنین، علاوه بر سودمندی برای زبان فارسی، راه را برای مطالعه ساده تر دستور «در زمانی» در زبان فارسی هموارتر کند.

روش کار تحقیق

برای آغاز کار تحقیق، با راهنمایی استاد گرانقدرم، دکتر وحید مبارک، به مطالعه کتاب های مختلف دستوری پرداختم و از میان نظریه های مطرح شده در آنها به پیشنهاد ایشان، نظریه «دستور زبان زایا گشتاری» و یا به اختصار «دستور زبان گشتاری» را برای توصیف ساختمان دستوری منشآت قائم مقام انتخاب نمودم. بر اساس این نظریه، ساخت زبان شامل سه بخش «نحوی»، «آوایی» و «معنایی» است که بخش «نحوی» به عنوان مهم ترین بخش، به تحلیل دقیق روابط دستوری و تجزیه روستاختی منظم گروه ها و جمله ها می پردازد. در تعاریف و نحوه طبقه بندی فصل ها به کتاب های «دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری» تألیف دکتر مهدی مشکوه الدینی، «دستور مختصر امروز بر پایه زبانشناسی جدید» اثر دکتر خسرو فرشیدورد، «توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی» نوشته محمد رضا باطنی و «دستور زبان فارسی» از دکتر تقی وحیدیان کامیار، بیشتر توجه شده است. به همین دلیل برای اجتناب از تکرار اسامی این بزرگواران و آثار

آنها، جز در مواردی که نقل قول مستقیم بوده، کمتر نامی از ایشان آورده شده است. پس از مرحله فیش برداری از کتاب های دستوری، به بررسی مقوله ها و واحدهای صرفی و نحوی زبان از کوچکترین واحد تا بزرگترین واحد آن و ویژگی آنها و نیز چگونگی به کاررفتن آنها در منشآت قائم مقام پرداخته شد که نتایج به دست آمده، در پایان هر بحث ارایه شده است. برای این منظور از میان منشآت چاپ شده از قائم مقام، کتاب «منشآت قائم مقام فراهانی» با مقدمه و شرح لغات و ترکیبات و فهرست ها به کوشش «سید بدرالدین یغمایی» استفاده کرده ام.

پژوهش حاضر مشتمل است بر دوازده فصل به شرح زیر:

فصل اول: به زندگی نامه قائم مقام فراهانی، سبک و آثار او اختصاص دارد.

فصل دوم: در این فصل به واج و دگرگونی های واجی در منشآت قائم مقام پرداخته شده است.

فصل سوم: شامل تکواژ و انواع آن به ویژه «وندها» می باشد.

فصل چهارم: واژه و دگرگونی های معنایی واژگانی را در منشآت قائم مقام بررسی می کند.

فصل پنجم: حروف و اقسام آن را به همراه مثال هایی از منشآت در بر دارد.

فصل ششم: ضمیر به صورت مفصل و جداگانه مورد مطالعه قرار گرفته و در ضمن بیان اقسام آن، نقش

هایی را که ضمیر در منشآت پذیرفته، بیان شده است.

فصل هفتم: در این فصل اسم، گروه اسمی، وابسته های گروه اسمی، ویژگی ها و نقش های دستوری آن

در منشآت قائم مقام مطالعه شده است.

فصل هشتم: از صفت و گروه های مختلف وصفی و روابط دستوری آنها در منشآت قائم مقام، در این

فصل بحث شده است.

فصل نهم: این فصل شامل قید و انواع آن با ذکر شاهد مثال هایی از منشآت قائم مقام، می باشد.

فصل دهم: فعل و گروه فعلی، ویژگی های گروه فعلی و انواع آن و بررسی آن در منشآت فراهانی،

مطالبی است که در این فصل آورده شده است.

فصل یازدهم: گروه حرف اضافه ای و نقش های آن، به طور مستقل در این فصل بیان شده است.

فصل دوازدهم: مهم ترین فصل تحقیق حاضر است که به جمله، انواع آن از نظر ساخت و معنا، ژرف

ساخت، روساخت و انواع گشتارهای جمله پرداخته است و میزان کاربرد انواع جملات را در منشآت قائم

مقام با استفاده از نمودار بررسی کرده است.

در پایان، ذکر این مطلب ضروری است که گاهی ممکن است املاهای مثال‌های ذکر شده از منشآت، درست به نظر نرسد و علت این امر آن است که املاهای کلمات را همانطور که در متن مورد استفاده (منشآت قائم مقام فراهانی، با حواشی و تصحیح سید بدرالدین یغمایی) نوشته شده است، آورده ام.

سوال اصلی تحقیق:

سوال اصلی این پژوهش آن است که: آیا قواعد دستور زبان گشتاری به عنوان مطرح‌ترین نظریهٔ زبانی جهان را می‌توان در یکی از بهترین آثار ادب فارسی قرن سیزدهم هجری به خوبی ارائه داد؟ و آیا امکان تعمیم قواعد به دست آمده، در دیگر آثار معاصر و حتی قبل یا بعد از آن وجود دارد؟

فرضیه‌ها:

- ۱- آیا این تحقیق می‌تواند ارائه‌دهندهٔ یک نمونهٔ خوب از مطالعات توصیفی زبان از میان متون ادبی قرن سیزدهم باشد؟ و آیا می‌توان قواعد آن را به دیگر آثار معاصرش تعمیم داد؟
- ۲- آیا قائم مقام فراهانی در استوارتر شدن اسلوب زبانی که در این دوره خیلی قوی نیست، تأثیر داشته است؟
- ۳- آیا ضعف و سستی که در آثار این دوره و به خصوص دورهٔ قبل از آن دیده می‌شود، در نثر او هم تأثیر داشته است؟

پیشینهٔ تحقیق:

هرچند کتاب‌های فراوانی در زمینهٔ دستور زبان فارسی تألیف شده است اما دستور نویسی در ایران سابقه ای طولانی ندارد. در حالی که ایرانیان سخت سرگرم زبان عربی و تألیف آثار خود به این زبان بوده‌اند، نخستین دستورهای زبان فارسی را کسانی غیر از فارسی‌زبانان تألیف کرده‌اند؛ مثل: «کتاب نحو فارسی» به زبان عربی از نویسنده ای ناشناس که در سال ۹۵۷ هجری در قلمرو عثمانیان، تألیف شده است؛ «المثله الفارسیه» کتابی دیگر در صرف و نحو فارسی است که به زبان عربی نوشته شده است. اروپایی‌ها نیز پیش از ایرانیان، دستور زبان فارسی را تألیف کردند؛ دستورهایی مثل: «عنصرهای زبان فارسی» تألیف Ludouico dieu، در سال ۱۰۴۹ هجری و «دستور زبان فارسی» اثر ویلیام جونز در سال ۱۱۸۵ هجری. ارتباط بیشتر ایران با همسایگان خود به خصوص پس از مشروطه، ایرانیان را بر آن داشت که خود به تألیف دستور زبان فارسی بپردازند؛ برخی از آنها عبارتند از:

- ۱- «قاعده های صرف و نحو فارسی» تألیف عبدالکریم بن ابی القاسم ایروانی (ملا باشی)، چاپ شده در تبریز به سال ۱۲۶۲ هجری.
  - ۲- «لسان العجم» اثر غلامحسین کاشف که در سال ۱۳۲۹ هجری به چاپ رسید.
  - ۳- «دستور سخن» و «دبستان سخن»، دو اثر میرزا حبیب اصفهانی که اولی در سال ۱۲۸۹ و دومی در سال ۱۳۰۸ چاپ شد. وی نخستین بود که کلمه «دستور» را برای قواعد زبان فارسی به کار برد و قواعد زبان فارسی را از عربی جدا کرد.
  - ۴- «دستور زبان فارسی» تألیف عبدالعظیم قریب که در سال ۱۳۲۹ به چاپ رسید.
  - ۵- «دستور زبان پنج استاد» که آن را پنج تن از بزرگان ادب ایران تألیف کرده اند: عبدالعظیم قریب، ملک الشعرا بهار، بدیع الزمان فروزانفر، جلال الدین همایی و رشید یاسمی. قواعد بیان شده در این کتاب، سال ها بر دستور زبان فارسی حاکم بود و دستور هایی که پس از این نوشته شدند با تأثیر کامل از این اثر، تألیف شدند.
- در قرن اخیر مطالعات زبانشناسی در اروپا گسترش یافت و دستور زبان، بر پایه این مطالعات بررسی شد که دستورهای ساختگرا، معنا گرا و گشتاری پدید آمدند. از آشنایی ایرانیان با مطالعات زبانشناسی نوین مدتی طولانی نمی گذرد لذا دستورهایی که بر پایه زبانشناسی تألیف شده باشند عمر کوتاهی دارند:
- ۱- «دستور زبان فارسی» تألیف پرویز ناتل خانلری.
  - ۲- «توصیف ساختمان دستور زبان فارسی» تألیف محمدرضا باطنی. این کتاب اولین دستور ساختمانی زبان فارسی است به شیوه زبانشناسی نوین است و بر اساس نظریه ساختگرا تألیف شده است که در آن سعی شده است از توجه به معنا پرهیز شود.
  - ۳- «کتاب دستور» تألیف غلام رضا ارژنگ و علی اشرف صادقی. توجه به نحو و ساختمان جمله، اساس تألیف این کتاب است و عناصر زبانی را بر اساس نقش آنها تعریف کرده است.
  - ۴- «دستور امروز» تألیف خسرو فرشیدورد. این دستور، دستوری معناگرا و تجویزی است. فرشیدورد در تألیف «دستور مفصل امروز» تا حدودی تجویزی بودن اثر پیشین خود را برطرف کرده است.
  - ۵- «دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری» تألیف مهدی مشکوه الدینی که برای نخستین بار در سال ۱۳۶۶ چاپ شده است، کاملاً بر اساس نظریات زبانشناسی تألیف شده است.
- در ایران کتاب های دستوری که در آن به توصیف ساختمان دستوری یک اثر خاص پرداخته شده باشد، بسیار کم هستند و نمونه آن، «شاهنامه و دستور» اثر محمود شفیعی است.